

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-sон qarori (2021) maxsus ta’lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa insonparvarlik va empatiyani rivojlantirishda muhim qadamdir[²²].

Insonparvarlik va empatiyada zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta’lim tizimida insonparvarlik va empatiyada innovatsion yondashuvlar tobora keng qo‘llanilmoqda. White R. (2021) ta’kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar insonparvarlik va empatiyani rivojlantirishda muhim vosita sifatida qaralmoqda[²³]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- **Raqamli vositalar:** O‘quvchilarning emotsiyalini tahlil qilish uchun raqamli platformalardan foydalanish.
- **Virtual reallik (VR):** Ijtimoiy vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali empatiyani rivojlantirish.
- **Sun’iy intellekt (AI):** O‘quvchilarning ehtiyojlarini tahlil qilish va moslashtirilgan strategiyalarni ishlab chiqish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy insonparvarlik va empatiya metodlarini mahalliy ta’lim muhitiga moslashtirish[²⁴].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta’lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa insonparvarlik va empatiyaning samarasini oshiradi[²⁵].

Xulosa

Insonparvarlik va empatiya intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda muhim shaxsiy va axloqiy kompetentsiyalar sifatida ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi. O‘quvchining shaxsiy qadr-qimmatini hurmat qilish, empatik tinglash, adolat, sezgirlik va individual yondashuv kabi tamoyillar ushbu kompetentsiyalarni amalda qo‘llashda asosiy rol o‘ynaydi. Emotsional qo‘llab-quvvatlash, soddalashtirilgan muloqot, o‘yinli yondashuvlar, individual ta’lim rejalarini va ota-onalar bilan hamkorlik usullari o‘quvchilarning kognitiv va emotsiyalarning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi. O‘zbekistonda maxsus ta’lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta’lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, insonparvarlik va empatiyaning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo‘limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar insonparvarlik va empatiyaning mohiyati va o‘rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o‘quv qo‘llanmaning keyingi bo‘limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

5.2. Kasbiy etika va pedagogik odob

Kasbiy etika va pedagogik odob oligofrenopedagogik faoliyatda shaxsiy va axloqiy kompetentlikning muhim tarkibiy qismlari sifatida intellektual nuqsonli

bolalarni o‘qitish jarayonida pedagogning professional va axloqiy mas’uliyatini ta’minlaydi. Kasbiy etika pedagogning o‘z kasbiy faoliyatida axloqiy normalar va qadriyatlar asosida harakat qilishini, pedagogik odob esa o‘quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan munosabatlarda odob-axloq qoidalariga riosa qilishni anglatadi. Ushbu bo‘limda kasbiy etika va pedagogik odobning mohiyati, tamoyillari, qo‘llanilishi va ahamiyati o‘zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutualipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo‘limning maqsadi – kasbiy etika va pedagogik odobning oligofrenopedagogik faoliyatdagi o‘rnini chuqur tahlil qilish va ularning ta’lim jarayonidagi ahamiyatini aniqlashdir.

Kasbiy etika va pedagogik odobning mohiyati

Kasbiy etika pedagogning o‘z faoliyatida axloqiy normalarga riosa qilishi, professional mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishi va o‘quvchilarning manfaatlarini birinchi o‘ringa qo‘yishini anglatadi. Pedagogik odob esa o‘quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan munosabatlarda hurmat,adolat va sezgirlikka asoslangan xulq-atvor qoidalarini o‘z ichiga oladi. Izbullayeva G. (2022) ta’kidlaganidek, “kasbiy etika va pedagogik odob intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagogning axloqiy va professional xulq-atvorini shakllantiradi”^[^1]. Ushbu ikki tushuncha quyidagi maqsadlarni ko‘zlaydi:

- O‘quvchilarning shaxsiy qadr-qimmatini hurmat qilish va ularning huquqlarini himoya qilish.
- Pedagog va o‘quvchilar o‘rtasida ishonchli munosabatlar o‘rnatish.
- Ta’lim muhitidaadolatli va tenglikka asoslangan munosabatlarni ta’minlash.
- Professional hamkorlikni mustahkamlash va ijobiy ish muhitini yaratish^[^2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, kasbiy etika va pedagogik odob intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda alohida ahamiyatga ega, chunki bu sohada pedagogning xulq-atvori o‘quvchilarning emotsional va psixologik holatiga bevosita ta’sir qiladi^[^3].

Kasbiy etika va pedagogik odobning asosiy tamoyillari

Kasbiy etika va pedagogik odob bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutualipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko‘rsatadi:

1. **Adolat va tenglik:** Har bir o‘quvchiga teng vaadolatli munosabatda bo‘lish.
2. **Hurmat va sezgirlik:** O‘quvchilarning individual xususiyatlarini hurmat qilish va ularga sezgirlik bilan yondashish.
3. **Maxfiylik:** O‘quvchilar va ularning oilalari haqidagi shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish.

4. **Professional mas’uliyat:** Pedagogning o‘z vazifalariga mas’uliyat bilan yondashishi va professional standartlarga rioya qilishi.
5. **O‘z-o‘zini rivojlantirish:** Pedagogning doimiy ravishda o‘z malakasini oshirishi va axloqiy qadriyatlarini mustahkamlashi[⁴].

Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasi kasbiy etika va pedagogik odob bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, pedagogning o‘quvchilar bilan munosabatlarida axloqiy va ijtimoiy mas’uliyatini ta’kidlaydi[⁵].

Kasbiy etika va pedagogik odobning qo‘llanilishi

Kasbiy etika va pedagogik odob intellektual nuqsonli bolalar bilan ishslashda turli usullar orqali amalda qo‘llaniladi. Qodirova F.U. va Pusatova D.A. (2023) quyidagi asosiy usullarni ajratib ko‘rsatadi:

1. **O‘quvchilar bilan axloqiy munosabatlar:** O‘quvchilarning shaxsiy qadr-qimmatini hurmat qilish va ularga adolatli munosabatda bo‘lish.
2. **Ota-onalar bilan hamkorlik:** Ota-onalar bilan munosabatlarda hurmat va shaffoflikka rioya qilish.
3. **Hamkasblar bilan professional muloqot:** Hamkasblar o‘rtasida axloqiy normalarga asoslangan muloqotni ta’minlash.
4. **Maxfiylikni saqlash:** O‘quvchilar va ularning oilalari haqidagi ma’lumotlarni maxfiy tutish.
5. **Pedagogik treninglar va refleksiya:** Pedagoglarning axloqiy va professional ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun treninglar o‘tkazish[⁶].

1. O‘quvchilar bilan axloqiy munosabatlar

O‘quvchilar bilan axloqiy munosabatlar kasbiy etika va pedagogik odobning asosiy jihatni hisoblanadi. Jurayev B.T. (2020) ta’kidlaganidek, o‘quvchilar bilan munosabatlarda hurmat, adolat va sezgirlikni saqlash o‘quvchilarning ishonchini oshiradi va ta’lim jarayonining samaradorligini yaxshilaydi[⁷]. Bu usul quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Teng munosabat:** O‘quvchilarning barchasiga teng va adolatli munosabatda bo‘lish.
- **Ijobiy muhit yaratish:** Ta’lim jarayonida o‘quvchilar uchun qulay va xavfsiz muhitni ta’minlash.
- **Empatik yondashuv:** O‘quvchilarning his-tuyg‘ulari va ehtiyojlarini tushunish va ularga mos ravishda harakat qilish[⁸].

2. Ota-onalar bilan hamkorlik

Ota-onalar bilan hamkorlik kasbiy etika va pedagogik odobning muhim tarkibiy qismidir. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, ota-onalar bilan

munosabatlarda shaffoflik, hurmat va ochiq muloqotni saqlash ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi^[^9]. Bu usul quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Ochiq muloqot:** Ota-onalarni o‘quvchilarning rivojlanishi haqida muntazam xabardor qilish.
- **Hamdardlik ko‘rsatish:** Ota-onalarning tashvishlari va ehtiyojlariga sezgirlik bilan yondashish.
- **Axloqiy mas’uliyat:** Ota-onalarga nisbatan adolatli va professional munosabatda bo‘lish^[^10].

3. Hamkasblar bilan professional muloqot

Hamkasblar bilan professional muloqot kasbiy etikaga asoslangan bo‘lishi kerak. Izbullayeva G. (2023) ta’kidlaganidek, hamkasblar o‘rtasida hurmat, ishonch va hamkorlikka asoslangan muloqot ta’lim muassasasida ijobiy ish muhitini yaratadi^[^11]. Bu usul quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **O‘zaro hurmat:** Hamkasblarning professional fikrlarini hurmat qilish.
- **Jamoaviy ish:** Umumiy maqsadlarga erishish uchun bирgalikda ishlash.
- **Konfliktlarni boshqarish:** Ziddiyatlarni axloqiy va konstruktiv yo‘l bilan hal qilish^[^12].

4. Maxfiylikni saqlash

Maxfiylikni saqlash kasbiy etikaning asosiy tamoyillaridan biridir. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta’kidlaganidek, o‘quvchilar va ularning oilalari haqidagi shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish pedagogning axloqiy mas’uliyatini aks ettiradi^[^13]. Bu usul quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Ma’lumotlarni himoya qilish:** O‘quvchilar haqidagi ma’lumotlarni maxfiy saqlash.
- **Axloqiy chegaralar:** Maxfiy ma’lumotlarni faqat zarur hollarda va ruxsat bilan ulashish.
- **Ishonchni mustahkamlash:** Maxfiylikni saqlash orqali o‘quvchilar va ota-onalarning ishonchini oshirish^[^14].

5. Pedagogik treninglar va refleksiya

Pedagogik treninglar va refleksiya pedagoglarning kasbiy etika va pedagogik odob bo‘yicha ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Jurayev B.T. (2020) ta’kidlaganidek, treninglar pedagoglarning axloqiy qadriyatlarini mustahkamlashga va professional xulq-atvorini yaxshilashga yordam beradi^[^15]. Bu usul quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Axloqiy treninglar:** Pedagoglar uchun kasbiy etika bo‘yicha seminarlar o‘tkazish.

- **Refleksiya seanslari:** Pedagoglarning o‘z faoliyatini tahlil qilishi va axloqiy jihatlarni baholashi.
- **Doimiy rivojlanish:** Pedagoglarning kasbiy va axloqiy kompetentsiyalarini doimiy ravishda oshirish[¹⁶].

Kasbiy etika va pedagogik odobning ahamiyati

Kasbiy etika va pedagogik odob intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda muhim rol o‘ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta’kidlaganidek, bu kompetentsiyalar ta’lim muhitida ishonchli munosabatlar o‘rnatishga va o‘quvchilarning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga yordam beradi[¹⁷]. Kasbiy etika va pedagogik odobning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo‘ladi:

1. **Ishonchli munosabatlar:** O‘quvchilar, ota-onalar va hamkasblar o‘rtasida ishonchli munosabatlar o‘rnatish.
2. **Ta’lim sifati:** Axloqiy va professional yondashuv ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi.
3. **Emotsional barqarorlik:** O‘quvchilarning psixologik holatini yaxshilash orqali ularning ta’lim jarayoniga faol ishtirokini ta’minlash.
4. **Ijtimoiy integratsiya:** Pedagogik odob o‘quvchilarning jamiyatga moslashuvini osonlashtiradi[¹⁸].

UNICEF O‘zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta’kidlanishicha, O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning rivojlanishi kasbiy etika va pedagogik odobning ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu kompetentsiyalar o‘quvchilarni umumiy ta’lim muhitiga integratsiya qilishda muhim rol o‘ynaydi[¹⁹].

Kasbiy etika va pedagogik odobdagi muammolar va yechimlar

Kasbiy etika va pedagogik odobni qo‘llashda bir qator muammolar mavjud:

1. **Malaka yetishmasligi:** Pedagoglarning kasbiy etika va pedagogik odob bo‘yicha maxsus ko‘nikmalarining cheklanganligi.
2. **Kultural farqlar:** Turli ijtimoiy va madaniy muhitlarda axloqiy normalarni qo‘llashda qiyinchiliklar.
3. **Resurslarning yetishmasligi:** Treninglar va refleksiya seanslari uchun resurslarning cheklanganligi.
4. **Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishslashda salbiy munosabatlar axloqiy yondashuvga to‘sinqilik qiladi[²⁰].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Malaka oshirish dasturlari:** Pedagoglar uchun kasbiy etika va pedagogik odob bo‘yicha treninglar tashkil etish.
2. **Kultural sezgirlikni oshirish:** Turli madaniy muhitlarga mos axloqiy yondashuvlarni o‘rgatish.

3. **Resurslarni ko‘paytirish:** Maxsus ta’lim muassasalarini zamonaviy vositalar bilan ta’minlash.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishslashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o‘tkazish[²¹].

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-sun qarori (2021) maxsus ta’lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa kasbiy etika va pedagogik odobni rivojlantirishda muhim qadamdir[²²].

Kasbiy etika va pedagogik odobda zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta’lim tizimida kasbiy etika va pedagogik odobda innovatsion yondashuvlar tobora keng qo‘llanilmoqda. White R. (2021) ta’kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar axloqiy va professional kompetentsiyalarni rivojlantirishda muhim vosita sifatida qaralmoqda[²³]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- **Raqamli platformalar:** Pedagoglar uchun axloqiy treninglar va refleksiya seanslarini onlayn o‘tkazish.
- **Virtual reallik (VR):** Axloqiy dilemmalarni simulyatsiya qilish orqali pedagogik odobni o‘rgatish.
- **Sun’iy intellekt (AI):** Pedagoglarning axloqiy xulq-atvorini tahlil qilish va moslashtirilgan maslahatlar berish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy kasbiy etika metodlarini mahalliy ta’lim muhitiga moslashtirish[²⁴].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-sun qarori maxsus ta’lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa kasbiy etika va pedagogik odobning samarasini oshiradi[²⁵].

Xulosa

Kasbiy etika va pedagogik odob intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda muhim shaxsiy va axloqiy kompetentsiyalar sifatida ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Adolat, hurmat, maxfiylik, professional mas’uliyat va o‘z-o‘zini rivojlantirish kabi tamoyillar ushbu kompetentsiyalarni amalda qo‘llashda asosiy rol o‘ynaydi. O‘quvchilar bilan axloqiy munosabatlar, ota-onalar bilan hamkorlik, hamkasblar bilan professional muloqot, maxfiylikni saqlash va pedagogik treninglar usullari ta’lim muhitida ijobjiy munosabatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. O‘zbekistonda maxsus ta’lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta’lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, kasbiy etika va pedagogik odobning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo‘limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar kasbiy etika va pedagogik odobning

mohiyati va o‘rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o‘quv qo‘llanmaning keyingi bo‘limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

5.3. Stressni boshqarish va hissiy barqarorlik

Stressni boshqarish va hissiy barqarorlik oligofrenopedagogik faoliyatda shaxsiy va axloqiy kompetentlikning muhim tarkibiy qismlari sifatida intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish jarayonida pedagoglarning psixologik va emotsiyal barqarorligini ta’minlaydi. Stressni boshqarish pedagoglarning professional faoliyatdagi qiyinchiliklarni yengib o‘tishga yordam bersa, hissiy barqarorlik ularning o‘quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan samarali munosabatlар o‘rnatishiga xizmat qiladi. Ushbu bo‘limda stressni boshqarish va hissiy barqarorlikning mohiyati, tamoyillari, usullari va ahamiyati o‘zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbulayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutualipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo‘limning maqsadi – stressni boshqarish va hissiy barqarorlikning oligofrenopedagogik faoliyatdagi o‘mini chuqur tahlil qilish va ularning ta’lim jarayonidagi ahamiyatini aniqlashdir.

Stressni boshqarish va hissiy barqarorlikning mohiyati

Stressni boshqarish pedagoglarning professional faoliyatdagi psixologik va emotsiyal qiyinchiliklarni bartaraf etishga qaratilgan strategiyalarni qo‘llashini anglatadi. Hissiy barqarorlik esa pedagogning emotsiyal holatini muvozanatlash, stressli vaziyatlarda o‘zini boshqara olish va ta’lim muhitida ijobiy munosabatlarni saqlash qobiliyatini ifodalaydi. Izbulayeva G. (2022) ta’kidlaganidek, “stressni boshqarish va hissiy barqarorlik pedagogning professional samaradorligini oshiradi va o‘quvchilarning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi”^[^1]. Ushbu ikki tushuncha quyidagi maqsadlarni ko‘zlaydi:

- Pedagoglarning psixologik va emotsiyal barqarorligini ta’minlash.
- Stressli vaziyatlarda samarali qarorlar qabul qilishni osonlashtirish.
- O‘quvchilar bilan munosabatlarda ijobiy muhit yaratish.
- Professional charchoq (burnout) va emotsiyal stressning oldini olish^[^2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagoglar ko‘pincha yuqori darajadagi emotsiyal va psixologik yuklamalarga duch keladi, bu esa stressni boshqarish va hissiy barqarorlikning ahamiyatini oshiradi^[^3].

Stressni boshqarish va hissiy barqarorlikning asosiy tamoyillari

Stressni boshqarish va hissiy barqarorlik bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutualipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko‘rsatadi: